

LBRIS

We know
books

MARTYN WHITTOCK

O ISTORIE SECRETĂ:
**STATUL POLIȚIENESC AL
RUSIEI SOVIETICE**

Cruzime, co-operare și compromis, 1917–1991

Traducere din limba engleză de Lucian Popa

Cu o prefață de Ion M. Ioniță

EDITURA
PUBLISOL

2020

Cuprins

Prefață	ix
Hartă: Principalele complexuri de lagăre din sistemul Gulag, pe întreg teritoriul URSS	xvi
Notă privind modificările titlaturilor Poliției Secrete	xix
Introducere	xxiii
CAPITOLUL 1 Rădăcinile dictaturii lui Lenin	1
CAPITOLUL 2 Începutul „Terorii roșii”, septembrie–octombrie 1918	27
CAPITOLUL 3 Războiul Civil și violențele în masă, 1918–1922	43
CAPITOLUL 4 O întoarcere la normalitate în anii 1920 . . . Dar ce înseamnă normalitatea?	63
CAPITOLUL 5 Un „genocid” uitat? Foamea din Ucraina	85
CAPITOLUL 6 Revoluția începe să se întoarcă asupra ei însăși	105
CAPITOLUL 7 „Marea Teroare”, 1937–1938	125
CAPITOLUL 8 Imperiul represiunii: Viața în sistemul Gulag	147
CAPITOLUL 9 Poliția secretă în timpul Marelui Război Patriotic (1941–1945)	167
CAPITOLUL 10 Punerea sub control a Europei de Est, după 1945	191
CAPITOLUL 11 Represiunea de după război și moartea lui Stalin	211
CAPITOLUL 12 Reinstaurând represiunea, de la mijlocul anilor 1960 până la începutul anilor 1980	235
CAPITOLUL 13 De la Gorbaciov la Putin: Sfârșitul URSS și situația poliției secrete	255
CAPITOLUL 14 Fantomele istoriei: Influența redobândită a statului polițienesc sovietic	269
Note	287
Bibliografie	313
Mulțumiri	317
Index	319

1. Originile dictaturii lui Lenin

În 1917, Rusia era zguduită de mișcări revoluționare. Confruntându-se cu efectele dezastruoase ale Primului Război Mondial, domnia țarului Nicolae al II-lea Romanov a început să se clatine în iarna anilor 1916-1917. Milioane de soldați și de civili muriseră de la începutul războiului - în care țara se implicase cu optimism patriotic, în vara anului 1914. Zone mari din Rusia de vest fuseseră devastate și lăsate la cheremul armatelor invadatoare germane și austro-ungare. Economia era în criză, cu o inflație ce atingea cote alarmante, impozite ridicate și o datorie publică ajunsă brusc uriașă. Implicarea în război costase statul țarist 17 000 de milioane de ruble începând cu 1914, iar cheltuielile guvernamentale crescuseră cu 800% între 1913 și 1916¹. Războiul tulburase, prin urmare, părți importante din societate. Controlul militar al rețelelor de transport și rechiziționarea trenurilor provocaseră prăbușirea generală a sistemului feroviar și perturbaseră masiv aprovizionarea cu alimente a centrelor urbane. Capitala Petrograd (redenumită în 1914, forma sa germană de dinainte de război, „Sankt Petersburg”, fiind modificată)² fusese cea mai afectată. În ianuarie 1916, rația zilnică de pâine se ridica la 1,2 kilograme, dar la începutul anului 1917 aceasta scăzuse la 0,8 kilograme. La Moscova, al doilea oraș al Imperiului Țarist, proviziile de hrană se prăbușiseră în mod similar în gol. Înainte de izbucnirea războiului, aproximativ 2 200 de vagoane de grâu alimentau orașul în fiecare lună; dar, până în februarie 1917, numărul acestora scăzuse la mai puțin de 700³. Oamenii mureau de foame. La începutul anului 1917, problema a fost agravată de numeroșii țărani care făceau stocuri de cereale

în speranța că aveau să obțină prețuri mai bune și de o iarnă neobișnuit de rece, care a crescut suferința orășenilor înfometati.

Agricultura a fost afectată dramatic de recrutarea a peste zece milioane de țărani în armată (dintr-un număr total de cincizeci de milioane de bărbați). Această număr reprezenta 37% din țărani bărbați apti de muncă⁴. În consecință, perturbarea producției agricole a fost severă. Aceasta a fost însoțită de confiscarea a milioane de cai pentru a fi folosiți de armată. Într-o țară care se baza pe cai pentru a trage la plug, confiscarea animalelor a condus la o criză serioasă în agricultură. De asemenea, lipseau îngrășămintele chimice (nu că mulți țărani le-ar fi folosit, oricum), deoarece industria era concentrată pe producerea de explozibili și de arme. Industria rusă și-a schimbat prioritățile. Producția de bunuri de consum – în care industria rusă nu excela niciodată – s-a prăbușit.

Faptul că tulburările politice au însoțit tensiunile economice și sociale nu este surprinzător. Pentru că a redus drastic puterile *Dumei* (ale parlamentului), pe timpul războiului, pentru a-și păstra puterea autocratică, țarul nu a mai reușit să distribuie vina pentru problemele cauzate de război atunci când situația s-a înrăutățit. În consecință, *Duma* a devenit în cele din urmă un centru de opoziție față de modul în care țarul gestiona războiul. Poziția acestuia a devenit și mai precară când, în septembrie 1915, a preluat personal comanda armatei. În această calitate, el a jucat, de fapt, un rol relativ minor în adoptarea deciziilor strategice propriu-zise, dar a fost acuzat de greșeli și a fost izolat de desfășurarea evenimentelor, acestea scăpându-i de sub control în propria capitală, dat fiind că se afla la Statul Major al Armatei de la Mogilev (la 780 de kilometri de Petrograd). Problemele aduse de tulburările tot mai mari din Petrograd au fost accentuate de faptul că, prin natura industrializării ruse de la sfârșitul sec. al XIX-lea, un număr mare de muncitori fusese concentrat în mari complexuri industriale (precum oțelăriile Putilov din Petrograd) – cu aferentele cartiere sărace și cu precarele condiții de muncă –,

în același oraș în care se afla centrul guvernării. Aceasta însemna că, deși muncitorii din industrie nu constituiau în 1913 mai mult de aproximativ 23% din forța de muncă⁵, puteau provoca tulburări politice mari. Ei erau o minoritate, dar erau concentrați acolo unde conta. Drept urmare, aceștia au putut să lovească cu o forță mult mai mare decât cea conferită de numărul lor atunci când au avut loc revolte politice, în 1917, în pofida numărului mare (aproximativ cinci milioane de oameni) al celor care fuseseră chemați sub arme.

De parcă acest lucru nu ar fi fost suficient, zvonurile alarmante cu privire la influența rău-famatului călugăr (presupus sfânt și vindecător) Rasputin asupra țarinei Alexandra Feodorovna (și influența acesteia asupra țarului) nu au făcut decât să alimenteze sentimentul anti-Romanov, tendință care nu a fost dezamorsată atunci când un grup de aristocrați patrioți l-au ucis pe monah, la sfârșitul anului 1916. Daunele fuseseră produse. Structura politică a guvernului autocratic rus, care revenise la o stare aparent stabilă după revoluția eșuată din 1905, s-a prăbușit. Toate problemele de dinainte de război - care nu fuseseră rezolvate niciodată în Rusia (lipsa unei reprezentări democratice semnificative, agricultura înapoiată, sărăcia țăranimii și lipsa de pământ, nemulțumirile clasei muncitoare, o economie dezechilibrată, în pofida dezvoltării industriale rapide, o clasă intelectuală deziluzionată, birocrăția, standardele educaționale scăzute și ineficiența) - au fost exacerbate de conflagrație. Până spre începutul anului 1917, mulți dintre cei care se temeau de regimul țarist reveneau în țară, din exil, ca să se răzbune.

1917: anul celor două revoluții

În februarie 1917⁶, nemulțumirea care domnea de mult timp față de stilul de conducere ineficient și autocratic al țarului s-a combinat cu efectele catastrofale ale celui mai crunt război din istoria europeană, ducând la înlăturarea Dinastiei Romanov.

Grevele, penuria și demonstrațiile s-au agravat. Apoi, la sfârșitul lunii februarie, îmblânzirea vremii a stimulat mulțimi mai mari decât erau de așteptat să sprijine marșurile cu prilejul Zilei Internaționale a Femeilor, din 23 februarie. În timp ce poliția se străduia să controleze situația, mulțimile au ajuns până la 240 000 de participanți și au izbucnit violențele. Rupt de realitate, aflat la sediul Statului Major, țarul a ordonat garnizoanei din Petrograd să intervină împotriva manifestanților. În decursul unei zile, chiar și soldații care inițial trăseseră în mulțime, în după-amiaza zilei de 26 februarie, și-au reconsiderat poziția și s-au răzvrătit. Alte regimente li s-au alăturat, iar situația a scăpat de sub control. Atunci când țarul a refuzat o petiție din partea *Dumei*, prin care se solicita crearea unui guvern care să reflecte componența parlamentară, mărindu-i totodată numărul de membri, unii dintre cei mai influenți reprezentanți au format un comitet ce a devenit nucleul unui guvern alternativ. Aceștia sperau să instaureze în Rusia o formă de democrație liberală și au obținut sprijin în primul rând din partea socialiștilor mai moderați din cadrul Partidului Socialist Revoluționar sau din partea aliaților acestuia (vezi mai jos) și, de asemenea, din partea unora dintre liberalii cadeți (KD sau Partidul Constituțional Democratic).

În data de 2 martie, după ce s-a întâlnit cu ofițeri de rang înalt și cu membri ai *Dumei*, țarul a abdicat. În aceeași zi a fost înființat un Guvern Provizoriu, care avea ca scop guvernarea noii Republici Rusia până la organizarea alegerilor pentru o „Adunare Constituantă” care să decidă viitoarea formă de guvernare a Rusiei.

Chiar pe măsură ce Guvernul Provizoriu se forma, alte evenimente politice aveau loc, în timp ce grupuri de muncitori, soldați și marinari din Petrograd și din alte părți înființau comitete revoluționare, intitulate *soviete*, care aveau să devină, în curând, centre rivale față de aspirațiile revoluționare. Astfel, în Rusia a apărut o situație haotică, numită adesea de istorici „control dublu”, cu două centre de guvernare rivale (axate pe Guvernul Provizoriu și pe Sovietul din Petrograd), care avea să paralizeze

participarea la război și funcționarea țării până la răsturnarea Guvernului Provizoriu, produsă în octombrie. Mai mult, parcă pentru a sublinia natura bizară a acestui aranjament, cele două grupări s-au întâlnit inițial (la sfârșitul lunii februarie) în părți diferite ale aceleiași clădiri din Petrograd: Palatul Tauride⁷. Iar unii membri făceau parte din ambele structuri.

Ceea ce este cu adevărat surprinzător e faptul că partidele politice revoluționare din Rusia (existau câteva) nu au jucat practic niciun rol în evenimentele care au dus la căderea țarului. Și-au petrecut următoarele săptămâni și luni încercând să nu rămână pe dinafară. Printre ele se afla și partidul care avea să se implice cu totul în această „istorie secretă”, Partidul Bolșevic, condus de Vladimir Ilici Ulianov, mai cunoscut sub porecla sa conspirativă de „Lenin”⁸.

Bolșevicii au intrat în viața politică din postura de social-democrați. Aceștia constituiau o grupare comunistă care urma teoriile scriitorului politic german din sec. al XIX-lea, Karl Marx (mort în 1883). Crezând în ceea ce considerau a fi o analiză științifică a vieții, au identificat motorul schimbării în istorie ca luptă de clasă și au crezut că manifestarea finală a acesteia era societatea capitalistă industrializată, în care clasa muncitoare industrială urbană (*proletariatul*) avea să se revolte în cele din urmă împotriva sărăciei, a vulnerabilității și a înstrăinării de produsele muncii ei (din moment ce munca avea un caracter opresiv) pentru a-i detrona pe proprietarii capitaliști din industrie (la care se făcea referire adesea și prin termenul francez de *burghezie*). Această revoluție ar fi urmat să fie declanșată printr-o „dictatură a proletariatului” (în care dușmanii de clasă și structurile bazate pe clase ar fi fost eliminate) și, în cele din urmă, ar fi dus la o societate fără clase, în care oamenii s-ar fi aflat din nou în armonie cu natura lor creatoare și în care conflictul social ar fi dispărut.

În 1903, social-democrații s-au scindat din cauza disputelor organizatorice interne, tactice și teoretice, și a conflictelor

generale (fenomen endemic în cadrul mișcării și de care Lenin era dependent, în calitate de „scizionist“), astfel încât ceea ce a apărut au fost, în fapt, două noi partide marxiste: *menșevicii* și *bolșevicii*. Menșevicii credeau că Rusia nu era pregătită practic pentru o revoluție comunistă, deoarece nu-și dezvoltase suficient industria și nici nu trecuse printr-o fază democratică burgheză. Ei urmăreau să construiască un partid de mase, care să implice muncitori și activiști revoluționari dispuși să coopereze. Pe de altă parte, bolșevicii erau revoluționari grăbiți. Aceștia intenționau să forțeze ritmul revoluției, în pofida faptului că înapoierea economică a Rusiei însemna că aceasta nu atinsese modelul lui Marx, cel de națiune industrializată pregătită pentru revoluția comunistă. De asemenea, ei au adoptat un model de organizare diferit. S-au concentrat pe crearea unui grup restrâns de revoluționari profesioniști care nu aveau să coopereze cu ușurință (mai deloc) cu alte partide. Într-un pamflet politic publicat în 1902, intitulat *Ce-i de făcut?*, Lenin a susținut că muncitorii nu erau în stare să ajungă pe cont propriu la o „conștiință sindicală“ și că aveau nevoie să fie conduși de un partid politic sau de o „avangardă“ a revoluționarilor devotați⁹. În acest fel, Lenin își promova pur și simplu ideile personale, utile în ghidarea și în dominarea bolșevicilor, în timp ce partidul își atribuia același rol în ceea ce privea clasa muncitoare în întregime. Acest fapt putea conduce lesne la ideea că numai bolșevicii știau ce era mai bine pentru muncitori, în numele cărora pretindeau că acționează. Exista astfel un potențial de transformare în dictatură, indiferent de retorica privind susținerea puterii „muncitorilor“.

Dacă Lenin era nevoit să-și susțină punctul de vedere în disputa cu revoluționarii bolșevici, la fel de îndărătnici ca el (nu era un dictator atotputernic, precum Stalin la maturitate), este corect să afirmăm că bolșevicii erau dominați de acest revoluționar hotărât, pentru care agitația politică era o pasiune mistuitoare, în numele căreia a cheltuit o energie uluitoare, în mod obsesiv, fapt care avea să joace cu timpul un rol important

în moartea sa prematură (după o serie de atacuri cerebrale), în ianuarie 1924. Era un individ foarte hotărât, ca și partidul său. În pofida acestui fapt, nimeni nu ar fi putut anticipa, în primăvara lui 1917, că până la sfârșitul anului bolșevicii conduși de Lenin aveau să preia puterea în Rusia. În realitate, pe măsură ce Dinastia Romanov se destrăma, un Lenin din ce în ce mai frustrat nu făcea decât să urmărească desfășurarea evenimentelor prin intermediul ziarelor, din exilul său elvețian. Fusesse expulzat din Rusia din cauza opiniilor sale revoluționare; iar opoziția lui față de implicarea rusă în Primul Război Mondial (pe care nu îl considera decât un „război capitalist“) făcea să nu-i fie binevenită întoarcerea. Și alți lideri bolșevici se aflau în exil, fie peste hotare, fie pe teritoriul rus, în Siberia.

Printre partidele revoluționare de stânga se numărau socialiștii revoluționari și anarhiștii. Socialiștii revoluționari reprezentau mai mult o adunătură de grupări de stânga decât un partid coerent. Unii dintre cei aflați la dreapta acestui spectru (ca și unii menșevici) susțineau războiul, considerându-l o datorie patriotică. Alții, precum Lenin, i se opuneau. Socialiștii revoluționari considerau în general că țaranii erau motorul schimbării în Rusia, mai degrabă decât minoritatea muncitorilor din industrie. Acesta era, totuși, un soi de dragoste neîmpărtășită, din moment ce mulți țărani erau foarte suspicioși față de revoluționarii urbani, chiar și atunci când respectivii le promiteau o schimbare din temelii a Rusiei. Așa-numiții „socialiști revoluționari de stânga“ erau mai dedicați activităților revoluționare violente, inclusiv tacticilor tradiționale ale revoluționarilor ruși din a doua jumătate a sec. al XIX-lea: asasinarea adversarilor politici. În timp, „socialiștii revoluționari de stânga“ aveau să adopte ambele tendințe, intrând în coaliție cu bolșevicii radicali după octombrie 1917 și, apoi, încercând să-l asasineze pe Lenin, atunci când au ajuns la dezacorduri legate de implicarea în Primul Război Mondial. Ulterior, socialiștii revoluționari aveau să se găsească în tabăra opusă bolșevicilor, în timpul Războiului Civil, care a sfârșit Rusia între 1918 și 1922.

Anarhiștii erau moștenitori ai unei tradiții rusești îndelungate și considerau toate guvernele drept ilegitime și represive, preconizând o societate fără structuri statale, în care instituțiile voluntare non-ierarhice de sine stătătoare să înlocuiască organele opresive ale statului. Și ei se bazau pe tradiția rusească a asasinatului. Aceștia i-au atras pe unii dintre membrii clasei muncitoare și, poate într-o măsură mai mare, țărănimea, ale cărei resentimente față de autoritatea centralizată au fost inventariate și exploatate. Inițial susținători ai Revoluției bolșevice, ei au fost curând dezamăgiți de statul represiv, centralizat și cu un partid unic rapid constituit. La fel ca socialiștii revoluționari, aveau să se confrunte cu (și să fie înfrânți de) bolșevici în timpul Războiului Civil (ei au activat în special în Ucraina), iar deznodământul a fost același ca în încercarea eșuată de a organiza, în 1921, o revoltă de proporții printre marinarii revoluționari de la baza navală din Kronstadt (înăbușită sângeros de bolșevici). Dar, la jumătatea anului 1917, toate acestea nu se întâmplaseră încă.

În aprilie, Lenin a revenit la Petrograd. Traseul său de întoarcere din Elveția, prin Germania și apoi prin Finlanda, fusese facilitat de guvernul german, care era interesat să provoace cât mai multe probleme în Rusia, fiindcă Imperiul Țarist rămăsese implicat în războiul împotriva Germaniei, deși capacitățile militare îi erau reduse semnificativ. A făcut călătoria într-un „tren sigilat“, de parcă germanii l-ar fi considerat un fel de virus ce urma să fie introdus în corpul politic al Rusiei. Au vrut să provoace probleme, dar pur și simplu n-au avut idee ce epidemie au ajutat să se dezlănțuie (după cum aveau să se convingă). Curând, aveau să se lămurească.

Sosirea lui Lenin în Gara Finlandeză a orașului avea să rămână în mitologia bolșevică ca o întoarcere triumfală întâmpinată cu un entuziasm general. Filmele și picturile ulterioare îl fac pe privitorul neavizat să se întrebe de ce oare Lenin nu a preluat chiar atunci puterea în fruntea unanim aclamatului Partid Bolșevic. Acest lucru se datorează faptului că realitatea era mai complexă.

În primul rând, el reprezenta doar o picătură în oceanul de exilați reîntorși. Revenire lor a fost posibilă grație deciziei Guvernului Provizoriu de a elibera prizonierii politici, de a aboli pedeapsa cu moartea și de a promite libertate politică și religioasă deplină. A fost un set generos de decizii liberale, pe care bolșevicii nu aveau niciun gând să le imite atunci când aveau să preia puterea.

Și mai important, sosirea lui le-a cam încurcat socotelile adepților leniniști. Departe de a-i felicita pe camarazii săi revoluționari pentru că gestionaseră situația în absența lui, Lenin i-a criticat vehement pentru lipsa de intuiție politică. A respins ideile a doi dintre bolșevicii de frunte, Lev Kamenev și Iosif Stalin, privitoare la oferirea de sprijin temporar Guvernului Provizoriu. Lenin a respins clar ideea de a se reuni cu menșevicii mai numeroși, într-un fel de cooperare frățească. Căile de urmat, a insistat el, erau stoparea cooperării cu Guvernul Provizoriu și încercarea perseverentă de a obține puterea - acestea erau prioritățile bolșevicilor, după el. Mulți dintre cei aflați în comitetul de primire i-au reproșat că pierduse legătura cu realitatea și că părea să fi uitat că Rusia nu era țara capitalistă avansată considerată pregătită pentru revoluția de tip marxist. Unii dintre soldați au sugerat că s-ar cuvenit să-și înfigă baionetele în el! Nu era tocmai imaginea unei întoarceri triumfătoare, precum cea înfățișată de statuia amplasată în 1926 în fața gării și în noianul de tablouri ulterioare, realizate în timpul lui Stalin. Însă Lenin nu era un om care să poată fi dat la o parte cu ușurință și, în ședința de după momentul sosirii, și-a susținut cu tărie calea, astfel încât adversarii săi au cedat, în mare măsură. În aceeași lună, și-a proclamat „Tezele din aprilie“, în care își exprima concis ideile, revendicările sale de bază fiind: răsturnarea Guvernului Provizoriu; toată puterea atribuită sovietelor; distribuirea averii către muncitori; încetarea războiului; naționalizarea pământului și redistribuirea acestuia către țărani. Acestea au fost rezumate sugestiv în cuvintele: „Pâine. Pace. Pământ“. În această goană pentru obținerea puterii,

planurile sale au fost favorizate de factori mai complecși, care nu depindeau de el.

Controlul dublu – prin care Guvernul Provizoriu s-a confruntat cu o rețea de soviete care urmau indicațiile „Comitetul Executiv Central“ al Sovietului din Petrograd – i-a slăbit Guvernului Provizoriu în mod fatal legitimitatea și posibilitatea de a conduce eficient. Cine conducea cu adevărat Rusia? Sovietele susținute de sindicatele și de comitetele muncitorești din fabrici dețineau controlul rețelei feroviare și al serviciului poștal și telegrafic. Sovietele soldaților și marinarilor existau în majoritatea regimentelor și pe navele Marinei Rusești. Ofițerii nepopulari au fost uciși și, începând cu 1 martie, „Ordinul numărul 1“, emis de Garnizoana Petrograd, a afirmat că ordinele Guvernului Provizoriu ar trebui respectate numai dacă erau în conformitate cu dorințele Sovietului de la Petrograd. Autoritatea sovietului a profitat enorm de pe urma acestei acțiuni a militarilor revoluționari, în consecință. Autoritatea Guvernului Provizoriu a fost subminată. În scurt timp, marinarii Flotei Baltice, cu sediul la Kronstadt, în Golful Finlandei, aveau să fie descriși drept „mândria și slava revoluției!“¹⁰.

Dacă ne gândim la nemilosul partid unic pe care bolșevicii aveau să-l edifice ulterior pe sistemul sovietelor, poate părea ciudat să afirmăm că Guvernul Provizoriu nu avea legitimitate, dar chiar așa stăteau lucrurile. *Duma*, din care provenise, fusese aleasă în 1912 de un număr foarte restrâns de electori din cadrul regimului țarist. Era, în multe feluri, un vestigiu al unei lumi dispărute. Comitetul *Dumei*, care s-a transformat în Guvernul Provizoriu, era într-adevăr format dintr-un grup de democrați de bună-credință, care și-au revendicat autoritatea asupra întregului Imperiu Rus. Prin comparație, alegerile directe haotice din fabrici, regimente, de pe nave militare și din sate, care au condus la un sistem stratificat, păreau de-a dreptul democratice. Renunțarea la alegeri generale din cauza haosului cu care se confrunta Rusia în 1917 a reprezentat probabil cea mai mare greșală a Guvernului Provizoriu.